

برچسب نشانه در نسخه‌های خطی

عمادالدین شیخ الحکمایی

(مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران)

یکی از عناصر راهنما برای یافتن صفحه آغازین حروف الفبا در لغت‌نامه‌های امروزی، بخش فرورفته لبه بیرونی کاغذهای کتاب یا به اصطلاح اهل صحافی «انگشتی» است که همیشه با برچسبی رنگین (عمدتاً سیاه) حاوی حروف الفبا همراه است. وجود این برچسب و خالی بودن فضای کوچکی به اندازه یک انگشت، کار جست‌وجوی آغاز هریک از حروف الفبا و دسترسی به صفحه مورد نظر را آسان می‌کند. این شیوه در صحافی امروز ایران ظاهراً تقلیدی از صحافی لغت‌نامه‌های فرنگی است.

به درستی نمی‌دانم پیشینه این کار در تاریخ کتاب‌آرایی فرنگی به چه زمانی باز می‌گردد. اما شواهدی که در این جا از نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ارائه می‌شود، پیشینه این نوع علامت‌گذاری را در فرهنگ کتاب‌آرایی ایرانی (البته بدون جای انگشت) به زمانی بسیار دورتر از دوره معاصر می‌کشاند. برخلاف برچسب‌های امروزی که تنها بر صفحه آغاز حروف چسبانده می‌شود، همه نمونه‌های موجود دو سوی لبه یک برگ را پوشانده و از هر دو سمت راست و چپ برگ قابل رؤیت‌اند. در سه نمونه، کاغذ برچسب به صورت تزیینی چیده شده و کاغذ دو نمونه کاغذ ابر و باد است.

اگرچه نسبت دادن این عمل به تاریخ استنساخ نسخه‌ها، بدون استفاده از روش‌های آزمایشگاهی دشوار به نظر می‌رسد، اما نوع کاغذ و رنگ برچسب نسخه‌ای از سده نهم ق، حکایت از کهنگی و شاید هم‌زمانی استنساخ دارد. این نمونه*، نسخه‌ای از کتاب مهذب الاسماء سجزی (ش ۱۳۰ مشکوة) است که در لبه بیرونی برگ‌های کتاب، کاغذ قرمز رنگ کوچکی به اندازه متغیر ۵ تا ۱۵ م در طول و عرض بر برگ آغازین هر یک از حروف الفبا چسبانده شده است.

سه نسخه دیگر دارای برچسب نشانه عبارت است از:

۱) الکناش منصوری (ش ۱۳۶۵)، به تاریخ ۴۳۱ق؛ دارای برچسب قرمز براق با شکلی تزیینی*.

۲) سیره ابن هشام (ش ۲۱۴۸)، از سده ششم / هفتم ق؛ دارای برچسب ابر و باد با شکلی تزیینی در آغاز باب بعثت*.

۳) فواید ادبی و تاریخی (ش ۲۱۵۴)، از سده هفتم / هشتم ق؛ دارای برچسب ابر و باد با شکل تزیینی مشابه با نمونه پیش*.

امیدوارم این یادداشت، راه را برای جست‌وجوی دقیق‌تر درباره پیشینه این عمل و مورد توجه قرار دادن این موضوع در بررسی و فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی باز کند.^۱

^۱ این چهار نمونه تنها در بررسی اتفاقی ۸۰ نسخه خطی از کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران که البته به قصدی دیگر بررسی می‌شدند به دست آمده است. احتمالاً جست‌وجو و دقت در دیگر نسخ خطی و به‌ویژه دانشنامه‌ها و لغت‌نامه‌ها یافتن نمونه‌های بیشتری را به دنبال خواهد داشت. اصرار دوست‌گرامی و سردبیر محترم این گرامی مجله مرا به تعجیل در این نوشتار واداشت.

۲: سیره ابن هشام، سده ۷/۶ ق (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۱۴۸).

۱: کتابش منصورى، ۳۳۱ ق (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۱۳۶۵).

۴: فوايد ادبي و تاريخي، سده ۸/۷ ق (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۱۵۴).

۲: مذهب الاسماء، سده ۹ ق (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۱۳۰ مشكوة).

Nameh-ye Baharestan: vols. 8-9, 2007-2008, ser. nos. 13-14

Navigation-Tabs in Manuscripts

Emad-aldin SHEIKHULHUKAMAYI

(Archaeological Institute of Tehran University)

Navigation-tabs, called *angoshti* in Persian, facilitate search in manuscripts, such as lexicons, that have an alphabetical arrangement. These tabs are occasionally found in old manuscripts.

The present paper presents four codices from the collection of Tehran University's Central Library and Documentation Center that have navigation-tabs. One of these is a manuscript of Mohaddeb al-'Asmā' (9th century AH), of which the navigation-tabs may be quite old, possibly dating from the time the book was copied.